

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФЕНОМЕНА «СИСТЕМА»

Тамара Слободинська

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії, фахових методик та технологій дошкільної освіти Вінницького обласного комунального гуманітарно-педагогічного коледжу
(Вінниця, Україна)
e-mail: slobodynska@ukr.net
ORCID:0000-0002-1736-5677

Автор окреслює місце і роль системної методології в сучасній лінгвістиці, проводить логіко-епістемологічний аналіз поняття «система» і його використання в контексті сучасного наукового знання про системи загалом і знакові системи зокрема. Розкрито також зміст понять «системний підхід», «системна методологія», «системний аналіз». Приділено увагу основним завданням системного аналізу: горизонтальній і вертикальній інтеграції науково-дисциплінарного знання.

Ключові слова: глобальна і локальна системність мови; знакова система; знакова ситуація; теорія систем; системний підхід; системна методологія; системний аналіз.

Slobodynska Tamara. General theoretical foundations of the concept «system».

The author outlines the role and place of systematic methodology in modern linguistics. In the research the author uses famous linguists' works; conducts logical and epistemological analysis of «system» and its use in the context of modern scientific knowledge about the system in general and sign systems in particular. Trying to define the system as «an object that has the property of consistency» probably quite characteristic for ordinary consciousness, in the discourse of science author considers neither correct nor logical, nor epistemological view. In author's opinion, the purpose of scientific knowledge is to study the structure and function of the object, to study its internal and external relationships, clarifying its substantive aspects, that is the nature of its components (parts and components).

The contents of concepts «system approach», «system methodology», «system analysis» are also revealed. The main task of the system analysis is focused on: horizontal and vertical integration of scientific and disciplinary knowledge. The author emphasizes the fact that system analysis is an adaptation of the system approach to the specifics of the subject field of a particular science, system analysis is implemented as a concretization of the basic provisions of the general theory of systems in terms of specific scientific discipline. It is also noted that system analysis does not replace or supplant the scientific knowledge of the diversity of concrete scientific methods. Its general purpose is to provide methodological unity and conceptual connectivity of cognitive means within a separate scientific research. This task is particularly relevant in social sciences and the humanities, where eclecticism is often justified by the postmodernist interpretation of «freedom of creativity». One of the most important parts of the tasks of system analysis is the retention of scientific research from conceptual syncretism, that is, from the attempts of theorists to combine in one concept the structural and / or functional characteristics that belong to different hierarchical levels of the investigated system-object. Another important task of system analysis is a clear delineation of verification procedures for statements that belong to the empirical and theoretical levels of scientific knowledge. The theory directly describes the class of its models, and not empirically observable reality. Therefore, with observable phenomena and facts, it is not necessary to compare the separate theoretical statements, but the theoretical model in general. Finally, according to the author, an important component of the general task of system analysis is the «horizontal» and «vertical» integration of scientific and disciplinary knowledge, where the «horizontal» integration of

knowledge is called selection, harmonization and consolidation into a single system of rationally grounded results achieved in a certain area of scientific knowledge, and «vertical» – the systematic coordination of the empirical, theoretical, metatheoretical and methodological aspects of a particular scientific research. «Vertical» integration, in particular, provides for the definition of the conditions of applicability of one or the other method, the definition of «intervals of abstraction» and, accordingly, «boundaries», within which some concepts can be used methodologically correctly.

Keywords: *global and local system of language; sign system; sign situation; system theory; system approach; system methodology; system analysis.*

Постановка наукової проблеми та її значення. У міждисциплінарних галузях знання, для експліцитної постановки теоретичних проблем, потрібне ширше і, водночас, точніше уявлення про системи взагалі і про знакові системи зокрема. Із погляду сучасного системного аналізу пропонувані різними авторами визначення глобальної і локальної системності мови не можна визнати задовільним ні в теоретичному, ні в методологічному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретична неповнота аналізованого опису глобальної системності мови зумовлена, передусім, тим, що в ній представлена лише структура, або ж «архітектура» мови, проте не приділено уваги її субстанційним і функціональним аспектам. Якщо погодитися, наприклад, із тим, що різні, парадигматично однорідні підсистеми мови відрізняються одна від одної за ступенем системності й розвиваються з різною швидкістю, то закономірно постає питання про наслідки такого нерівномірного розвитку. Як же в такому випадку мова зберігає свою цілісність, як функціонують механізми саморегуляції і адаптації до змінних умов, чи належать ці механізми локальним підсистемам чи глобальній системі мови загалом? «Будучи певною мірою «відкритою», – зауважують Т. Булигіна і С. Крилов, – мовна система взаємодіє з навколишнім середовищем пізнавальної діяльності людства (ноосферою), що робить необхідним вивчення її зовнішніх зв'язків» [Булыгина, Крылов 1990, с. 452]. Пізнавальна функція – зовсім не єдина в системі всіх функцій природної мови, тому контекстом її використання варто визнати не тільки пізнавальну діяльність, але все життя і всі галузі діяльності людини і суспільства. Якщо врахувати, що мова є *знаковою системою*, а знак (мовний) являє собою білатеральну сутність – єдність того, що позначає, і того, що позначають, – то неодмінно постає питання, чи можна вважати *зовнішніми* зв'язки мови з цариною значень, смислів і цінностей, тобто з галуззю позначуваного чи ноосферою? Якщо взяти до уваги той факт, що мовний знак отримує подвійне значення (в мові і в мовленні) [Уфимцева 1990, с. 167], і, відповідно, значення мовного виразу розкривається як *системний* взаємозв'язок його семантичного, прагматичного та синтаксичного компонентів, то мусимо визнати, що аналізоване визначення системності мови не є достатньою теоретичною основою для пошуку відповідей на багато питань.

Мета і завдання статті: автор робить спробу увиразнити і розширити уявлення про систему загалом та мовну систему зокрема, з'ясовуючи, якими є роль і місце системної методології в сучасній лінгвістиці, та здійснюючи логіко-епістемологічний аналіз поняття «система».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Методологічна обмеженість радикально структуралістського визначення локальної системності призводить до амбівалентної оцінки застосовності системної методології в лінгвістиці. З одного боку, не

заперечується її загальнонауковий статус, а з іншого, – з аналізованого визначення випливає, що системні методи є адекватним інструментом дослідження тільки небагатьох «закритих» підсистем мови, що мають, зауважує А. Уфимцева, визначений список вихідних елементів [Уфимцева 1990]. Поширену думку стосовно місця й ролі системного підходу в лінгвістиці висловив Ю. Степанов: «Сучасне мовознавство позначене різноманітністю як часткових методів – компонентного аналізу, методу безпосередніх складників (він бере початок із загального методу структуралізму), трансформаційного, що випливає із загального методу конструктивізму, тощо – так і ще більшою мірою мовознавчим перетворенням загальнонаукових методів (математичного аналізу – кількісні, статистичні методи, глотохронологія; системного підходу – зіставний метод, контрастивна лінгвістика, еволюційного і таксономічного принципів – типологія, ареальна лінгвістика; природнонаукового експерименту – психолінгвістика; конкретно-соціологічних досліджень – соціолінгвістика). Водночас зберігає своє значення загальний філологічний метод – інтерпретація тексту. Отже, сучасні тенденції в розвитку методології позначені відмовою від винятковості того чи того загального методу, прагненням поєднувати і комбінувати різні загальнонаукові, загальні і часткові лінгвістичні методи» [Степанов 1990, с. 299]. Далі ставимо питання: чому в цьому перерахуванні «мовознавче перетворення» загальнонаукового системного підходу представлено лише одним зіставним методом (який, відомо, лежить в основі контрастивної лінгвістики)? Чому Ю. Степанов, описуючи термінами теорії систем те, що він називає структуралізмом і конструктивізмом, не пов'язує системний підхід ні зі структурними, ні з конструктивними методами (під останніми маємо на увазі трансформаційні і генеративні методи, що реалізують функціональний підхід у дослідженні мови)? Нарешті, чи закономірно поза системним підходом говорити про *ефективність* і *наукову закономірність* застосування в лінгвістиці математичних методів, побудови різноманітних таксономій, типологій і класифікацій, організації експериментальних досліджень тощо? Відповіді на ці питання стануть очевидними, якщо звернути увагу на ту обставину, що в процитованому раніше перерахуванні загальнонаукових, загальних та часткових методів лінгвістики термін «системний» використано в тому ж значенні, що його використовують Т. Булигіна і С. Крилов та багато інших фахівців, які зазначають про глобальну системність мови. Саме таке, структуралістськи обмежене поняття «система» сформувалося в процесі розвитку порівняльно-історичного мовознавства, однією з гілок якого стала контрастивна лінгвістика (тому і Ю. Степанов не випадково згадує її у зв'язку із системним підходом). У цьому випадку неважливо, вважає В. Топоров, що у XVIII – XIX ст. замість слова «система» лінгвісти використовували, услід за Ж. Кюв'є, термін «організм». Зауважимо, що вже на початку XIX ст. для визначення ступеня спорідненості різних мов були сформульовані критерії *системної* відповідності, згідно з яким порівнянню підлягали не окремі елементи мов (наприклад лексеми), а їхні граматичні *структури* [Топоров 1990, с. 486]. «Характерно, – зазначає В. Топоров, – що об'єктом історичного дослідження і наукового порівняння стає форма (а не функція), що й визначило виростання ролі морфології і те важливе значення, що стало надаватися поняттю гомології в *структурі* досліджуваних об'єктів (тобто подібності не функціональній, а формальній, що відсилає до загального походження)» [Там само].

Якщо замінити загальнонаукове поняття «система» його структуралістськи редукованим «мовознавчим перетворенням», тоді системні методи, справді, посядуть вельми скромне місце в перерахуванні різних прийомів дослідження мови чи її окремих частин. Проте це поняття є загальнонауковим не тільки тому, що використовується в усіх галузях наукового знання, але передусім тому, що в розвиток його змісту внесла свій внесок практично кожна теоретично розвинена наукова дисципліна, а сьогодні розвитком цього поняття спеціально займається окрема наука, що отримала назву «системний аналіз» (іноді її називають системологією, або загальною теорією систем). Тому для того щоб точніше оцінити місце і роль системної методології в сучасному мовознавстві, доцільно провести логіко-епістемологічний аналіз поняття «система» і його використання в контексті сучасного наукового знання про системи взагалі і про знакові системи зокрема.

Передусім зауважимо, що поняття «система» в дискурсі сучасної науки не є денотатно-сигніфікатним (за термінологією Н. Арутюнової), оскільки воно не підлягає родо-видовому визначенню (це означає, що його не можна підвести під більш широке поняття з наступним обмеженням шляхом приписування видових (таких, що виокремлюють) ознак. Спробу визначити систему як «об'єкт, що має властивість системності», імовірно, цілком властиву для повсякденної свідомості, у дискурсі науки не можна визнати коректною ні з логічного, ні з епістемологічного погляду.

Мета наукового пізнання – дослідження структури і функцій об'єкта, вивчення його зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків, з'ясування його субстанційних аспектів, тобто природи його складників (частин і елементів).

Максимальною жорсткістю система володіє тоді, коли істотна зміна будь-якого з її елементів призводить до істотних змін всіх інших елементів і до зміни системи загалом [Бульгіна, Крылов 1990, с. 452]. Тут ідеться про ідеалізацію, оскільки реальним системам ця характеристика властива тією чи тією мірою: наприклад, зазначають автори, звукова система мови є більш жорстко структурована, ніж лексика. Ідеалізацію використовують і при визначенні локальної системності: «Множина однорідних мовних фактів володіє системністю (у локальному розумінні), якщо вона описується, вичерпно і ненадлишково, із використанням формального апарату (набору елементарних об'єктів з їхніми ознаками й відношеннями і правил утворення складних об'єктів з простих), більш просто і економно, ніж емпіричний список вихідних фактів [Там само]. Тут застосовано методологічно некоректний прийом подвійного ототожнення: об'єкт дослідження ототожнюється з його теоретичним описом, а останній – з одним із теоретичних підходів (у цьому випадку з тим, який свого часу був розроблений лінгвістами Копенгагенської школи). Момент ідеалізації полягає в тому, що «вичерпний і ненадлишковий опис емпіричних фактів», як зауважують автори у визначенні локальної системності, виявляється неможливим для всіх реальних підсистем природної мови, що впливає з так званих обмежувальних теорем А. Чьорча, А. Тарського та К. Геделя. Глосематика Л. Єльмслева і Х. Й. Ульдалля зберігає і сьогодні своє значення як частковий теоретичний метод, проте не можна пов'язувати безпосередньо з цим методом ні теоретичне визначення поняття «система», ні уявлення про можливість застосування в лінгвістичній науці системної методології.

З погляду звичайного здорового глузду абсолютно припустимо говорити, наприклад, про те, що множина не пов'язаних за змістом речень має нульову

чи мінімальну, а формалізована теорія – високу або навіть максимальну системність. Припустимо також обмежитися образними уявленнями про нежорсткість глобальної системи мови і різної системності її окремих ділянок, якщо ідеться, наприклад, про розв’язання часткової наукової проблеми в межах окремої мовознавчої дисципліни. Але в «точках росту» сучасної науки, розміщених, здебільшого, у міждисциплінарних галузях знання, для експліцитної постановки теоретичних проблем мусить бути глибше розуміння ролі поняття «система». З погляду сучасного системного аналізу пропонувані авторами визначення глобальної і локальної системності, як вже було зазначено, не можна визнати адекватними ні в теоретичному, ні в методологічному аспектах.

Теоретична обмеженість опису глобальної системи мови зумовлена передусім її так званою структурною редукцією, при якій залишаються «в тіні» субстанціональні і функціональні аспекти системи (визначення локальної системності має радикально структуралістський характер). Якщо ж погодитися, наприклад, з тим, що різні підсистеми мови відрізняються одна від одної за ступенем системності і розвиваються з різною швидкістю, то незрозуміло, як функціонують механізми самозбереження, саморегуляції і адаптації мови до змінних умов, чи належать такі механізми локальним підсистемам чи системі мови загалом тощо.

Знакові системи не просто відмінні від усіх інших систем-об’єктів – вони протилежні їм у відношенні визначення зовнішніх і внутрішніх зв’язків. Знаком може стати будь-який об’єкт, але тільки за умови, якщо він включений у знакову ситуацію, яка, крім нього, включає в себе множину інших об’єктів – носіїв знакової функції, множину суб’єктів, здатних інтерпретувати знаки і користуватися ними, множину значень (систем значень), правил їхньої ідентифікації і контекстів використання. Контекстом використання природної мови (системною частиною знакової ситуації) є не лише пізнавальна діяльність, але й все життя і всі галузі діяльності людини і суспільства. Тому зв’язки мови з контекстом її використання, зі сферою значень, смислів і цінностей (чи ноосферою), доцільно розглядати не як зовнішні, а як внутрішні системні зв’язки мови, що відповідальні за її еволюцію і адаптацію.

Усвідомлення всіх цих труднощів є причиною того, що в сучасній теорії систем і в системному аналізі не послуговуються логічно жорстким визначенням поняття «система» і навіть не ставиться за мету таку дефініцію коли-небудь отримати. Часто науковці спираються на загальноприйняте чи інтуїтивне уявлення про систему. Можливість обмежитися інтуїтивним уявленням про повний зміст поняття «система» зумовлена також і тією обставиною, що сьогодні в царину наукових досліджень залучаються великі (за кількістю елементів) і складні (за різноманітністю видів зв’язку між елементами) системи, для яких, згідно з теоремою Дж. фон Неймана, не існує практично охоплених зором і водночас інформаційно повних моделей. У такій ситуації виникає необхідність використання жорстких методів для експлікації лише деяких фундаментальних аспектів системної організації і побудови точних визначень, адаптованих для розв’язання окремих класів завдань. «Для теорії систем, – зауважує один із її творців М. Месарович, – об’єктом дослідження є не «фізична реальність», не, скажімо, хімічне чи соціальне явище, а «система», тобто формальний взаємозв’язок між спостережуваними ознаками і властивостями. Через низку принципів міркувань мова, використовувана для опису поведінки систем, – це мова теорії обробки

інформації і теорії цілеспрямованої дії (прийняття рішень, управління)» [Месарович, Тахакара 1978, с. 9]. Через об'єктивні причини поведінки великих і складних систем локально непередбачуваним, до того ж для великих імовірно-детермінованих систем справедливим виявляється принцип невизначеності їхніх структурно-функціональних описів. Тому в науці про системи відбулася заміна натуралістичної пізнавальної настанови, заснованої на ідеалах повноти опису й точності прогнозу, на нову настанову, орієнтовану на параметричне управління системою при збереженні її цілісності. Унаслідок такої заміни смисловий центр повного змісту поняття «система» змістився від проблем «власне» теорії до проблем методології пізнання й управління складними системами. У сучасному розумінні *системний аналіз* – це наукова дисципліна, що займається проблемами прийняття рішень в умовах аналізу великої кількості інформації різної природи. Із цього визначення випливає, що метою застосування системного аналізу до конкретної проблеми є підвищення ступеня обґрунтованості рішення, що приймається, розширення множини варіантів, серед яких проводиться вибір, з одночасною вказівкою способів відкидання тих із них, які заздалегідь поступаються іншим. У максимально спрощеному вигляді системний аналіз – це методика, що дає змогу не випустити з поля зору важливі аспекти і зв'язки досліджуваного об'єкта, процесу чи явища. Методологія – це базове начало системного аналізу. Оскільки розвиток системного аналізу неодмінно впливає на розвиток поняття «система», основний зміст цього поняття також розкривається як загальна методологія наукового пізнання, тобто як основні принципи організації наукового дослідження.

У ХХ столітті одним із важливих досягнень у галузі загальної методології науки стало математично суворе доведення *неможливості* існування універсального наукового методу, ефективного в будь-якій галузі знання й перетворюваного в алгоритмічну процедуру пошуку розв'язання будь-якої наукової проблеми. Науковці «приречені» на творчість у постановці й розв'язанні наукових задач, а машинні способи обробки інформації при будь-якому рівні теорії і техніки машинних обчислень залишаються надзвичайно важливим і необхідним, але все ж допоміжним засобом наукового пізнання. Виявилось також, що не існує універсального алгоритму вибору методу дослідження і загальних, раз і назавжди встановлених критеріїв оцінки раціональності й ефективності застосовуваної методології. Тому не існує і не може існувати теорії, за допомогою якої можна було б вивести на рівень технології процеси постановки цілі наукового дослідження і вибору засобів її досягнення. Проте теоретичний аналіз методологічних основ науки є сьогодні необхідною умовою подальшого процесу наукового пізнання загалом. На початку ХХ ст. потреба в методологічній і епістемологічній рефлексії знання виникла в теоретичній фізиці і математиці, у другій половині минулого століття у зв'язку з низкою методологічних криз аналогічна потреба виникла в соціальних і гуманітарних науках, у тому числі і в лінгвістиці. У такій ситуації частина проблем, пов'язаних із метанауковими дослідженнями, розв'язується засобами загальної теорії систем.

Як розуміти сьогодні поняття «системний підхід», «системна методологія» і «системний аналіз»? Чи є ці терміни синонімами? У різних галузях науки і практики такі феномени використовуються по-різному й часто набувають вузьких, спеціалізованих значень. Наприклад, у теоретичному менеджменті системним аналізом називається метод підготовки управлінського

рішення в умовах невизначеності вихідних даних. У сучасній філософії науки ці терміни вважають майже синонімічними. Проте відмінність полягає в тому, що системний підхід і системний аналіз трактують як два рівні застосування системної методології в науковому пізнанні. Згадані рівні розрізняються за ступенем спільності методологічних регулятивів.

Системний підхід орієнтує наукове дослідження в будь-якій царині знань у таких напрямках:

1) об'єкт дослідження необхідно розглядати як систему, яка не ізольована від свого оточення, а є частиною, тобто структурно-функційним компонентом більш складної системи (метасистеми). (Необхідно враховувати принцип В. Вернадського: оточення системи також є системою, а не набором окремих факторів і об'єктів. Зокрема, мову потрібно розглядати як знакову систему, яка є функціональним компонентом («інструментом») мовленнєвої комунікації, що, своєю чергою, є частиною практичної діяльності людей;

2) дослідження має бути спрямоване на розкриття механізмів *цілісності об'єкта*, на виявлення, типологізацію і теоретичне моделювання його внутрішніх зв'язків і зовнішніх функцій;

3) з метою уникнення абсолютизації окремих видів наукової методології необхідно враховувати принцип Фердинанда де Соссюра (науковець по праву вважається одним із засновників загальної теорії систем): синхронія є лише одним із моментів діахронії. Відповідно, для повноти теоретичного опису необхідно враховувати генезис, еволюцію і, передусім, адаптацію системи-об'єкта до змінюваного середовища. Системний підхід передбачає не тільки синхронічне описання досліджуваного об'єкта, але й аналіз адаптивних *змін* його структурно-функційних характеристик. (Абсолютизація синхронічного опису й безпосередньо пов'язаного з ним методу (структуралізм – у лінгвістиці, структурно-функційний аналіз у соціології) неминуче призводить до формування консервативної ідеології, яка неодмінно породжує методологічну кризу в науковій дисципліні. Отже, системний підхід у науковому пізнанні орієнтований не лише на розвиток знання, але й на розвиток наукової методології);

4) необхідно враховувати принцип *ієрархії* (ієрархійної організації системи), згідно з яким структурно-функціональні компоненти системи також мають системні характеристики, тобто є підсистемами досліджуваної системи. Надзвичайно важливе методологічне значення має наслідок принципу ієрархії: властивості частин не повністю окреслюють властивості цілого. Відповідно, теоретичний опис частини чи аспекту досліджуваної системи не можна розглядати як загальну теорію цілісного об'єкта. Порушення цього принципу (тобто спроба подати частину як ціле) називається *методологічним редуціонізмом*, і призначення системного підходу – запобігати таким помилкам у науковому дослідженні.

Системний аналіз являє собою адаптацію системного підходу до специфіки предметної галузі окремої науки. Системний аналіз реалізується як конкретизація основних положень загальної теорії систем у термінах конкретної наукової дисципліни. Наприклад, принцип асиметрії мовного знака (О. Карцевський) є адаптацією до предметної галузі теоретичної лінгвістики положення загальної теорії систем, згідно з яким між множиною структур і множиною функцій системи, яка саморегулюється, не існує взаємнооднозначної відповідності (таке положення відображає онтологічну основу адаптивності системи: багатофункційність структур і їхня взаємна

замінюваність при реалізації конкретної функції). Теоретико-лінгвістичне «прочитання» принципу ієрархічності метафоризував Ю. Степанов так: «більшій глибині парадигматики повинна відповідати більша довжина синтагматики» тощо. Системний аналіз не замінює і не витісняє з наукового пізнання багатоманітності конкретно-наукових методів. Його загальне призначення – забезпечити методологічну єдність і концептуальну зв'язність пізнавальних засобів у межах окремого наукового дослідження. Це завдання особливо актуальне в соціальних і гуманітарних науках, де еkleктика часто виправдовується постмодерністським тлумаченням «свободи творчості». Одним із найбільш важливих часткових завдань системного аналізу є вберігання наукового дослідження від концептуального синкретизму, тобто від спроб теоретиків об'єднати в одне поняття структурні і/чи функційні характеристики, які належать різним ієрархічним рівням досліджуваної системи-об'єкта. Ще одне важливе завдання системного аналізу – чітке розмежування процедур верифікації тверджень, які належать емпіричному і теоретичному рівням наукового знання. Теорія безпосередньо описує клас своїх моделей, а не емпірично спостережувану дійсність. Тому з реально спостережуваними явищами і фактами необхідно зіставляти не окремі теоретичні твердження, а теоретичну модель загалом. Нарешті, важливим складником загального завдання системного аналізу є «горизонтальна» і «вертикальна» інтеграція науково-дисциплінарного знання. «Горизонтальною» інтеграцією знання називається селекція, узгодження і зведення в єдину систему всіх раціонально обґрунтованих результатів, досягнутих у певній галузі наукового пізнання. «Вертикальною» інтеграцією наукового знання називається системне узгодження емпіричного, теоретичного, метатеоретичного та методологічного аспектів конкретного наукового дослідження. «Вертикальна» інтеграція, зокрема, передбачає окреслення умов застосовності того чи того методу, визначення «інтервалів абстракції» і, відповідно, «кордонів», у межах яких може бути методологічно коректно використано те чи те поняття, тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Методологічне значення поняття «система» і теорії систем, що розкриває зміст цього поняття, полягає в «перекладі» на мову науки філософських уявлень про цілісність об'єктів пізнання і цілісність знань про ці об'єкти. Перспективним вважаємо глибше розкриття термінів «горизонтальна» і «вертикальна» інтеграція.

ЛІТЕРАТУРА

- Бульгіна, Т. В. и Крылов, С. А. (1990). Система языковая. [В:] *Лингвистический энциклопедический словарь*. В. Н. Ярцева (ред.). Москва, с. 452–454.
- Месарович, М. и Тахакара, Я. (1978). *Общая теория систем: математические основы*. Москва, 311 с.
- Степанов, Ю. С. (1990). Метод. [В:] *Лингвистический энциклопедический словарь*. В. Н. Ярцева (ред.). Москва, с. 298–299.
- Топоров, В. М. (1990). Сравнительно-историческое языкознание. [В:] *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, с. 486–490.
- Уфимцева, А. А. (1990). Знак языковой. [В:] *Лингвистический энциклопедический словарь*. В. Н. Ярцева (ред.). Москва, с. 167.

Подано до редакції 22.09.2018 року
Прийнято до друку 21.10.2018 року